

Tatar Türkçesindeki Bazı Tasvirî Zaman Yapıları

Adnan Rüştü Karabeyoğlu*
(Kıbrıs/Kocaeli)

Tatar Türkçesinde *fiil + sıfat-fiil eki + bul-* şeklinde *bul-* (ET. *bol-*) yardımcı fiili vasıtasıyla oluşturulan yapılar *Tasvirî Zaman Formaları* olarak adlandırılır (Tumaşeva 1986:63-72, TG II 1993:126-133). Günümüz Türkiye Türkçesinde *Karmaşık Fiiller (complex verb)* adlandırması altında *öncelik fiilleri (-miş ol-), alışkanlık fiilleri (-Ir ol-, -mAz ol-)* ve *niyet fiilleri (-AcAk ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)msAr ol-)* şeklinde tasnif edilen (Korkmaz 2003:801-811) bu tür yapılar, bazı farklılıklarla, Türkçenin tarihî ve günümüz lehçelerinde de mevcuttur. Kısa bir mukayese maksadıyla: Eski Türkçede *-ur bol-, -miş bol-, -er bol-, -DAçI bol-* olarak tasnif edilen (Gabain 1988:87-89) bu yapılar Kazak Türkçesinde 4 grup altında tasnif edilir (Mayemerova 2004):

1. Fiil + -GAn + bol-
2. Fiil + -mAQ + bol-
3. Fiil + -AtIn/ytIn + bol-
4. Fiil + -(A)r/-mAs + bol-

Tatar Türkçesinde ise 5 ana grup altında ele alınan bu birleşik yapılar şimdiki, geçmiş, gelecek ve geniş zaman ekleriyle çekime girmiş hâllerinde şu şekilde gösterilir:

1. -A bul- grubu: Tumaşeva (1986:64-65, 70) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993:127, 131-132) bu grubun *-A bula, -A bulır ve -A bulgan* şekilleri ile sınırlı olduğu belirtilir.

* Doğu Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, adnankarabeyoglu@yahoo.com,

2. -A torgan bul- grubu: Tumaşeva (1986:64, 68-69) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993:127, 130-131) bu grubun *-A torgan bula*, *-A torgan buldı*, *-A torgan bulgan*, *-A torgan bulgan idé*, *-A torgan bulır*, *-A torgan bulaçak*, *-A torgan bulaçak idé* şekillerinden ibaret olduğu ifade edilir.

3. -KAn bul- grubu: Tumaşeva (1986:64-68) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993:127, 131) bu gruptaki şekiller *-KAn bula*, *-KAn bula idé*, *-KAn buldı*, *-KAn bulgan*, *-KAn bulgan idé*, *-KAn bula torgan idé*, *-KAn bulır*, *-KAn bulaçak*, *-KAn bulaçak idé* olarak gösterilmektedir. Biz ise bunlara metinlerde karşılaştığımız *-KAn bulır idé* ve *-KAn bulgan iken* şekillerini de ekleyeceğiz.

4. -r/-mAs bul- grubu: Tumaşeva (1986:64, 69-70) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993:127, 131) bu grubun şekilleri *-mAs buldı*, *-mAs bulgan* olarak verilmektedir.

5. -AçAk bul- grubu: Tumaşeva (1986:64, 70) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993: 127, 131) bu grubun şekilleri *-AçAk bula*, *-AçAk buldı*, *-AçAk bulgan* olarak gösterilir.

Biz ise, burada, bu gruplarda verilen yapılar arasında bulunmayan, ancak bazı metinlerde (aşağıda *Taranan Metin Kısaltmaları* başlığı altında listesini verdiğimiz 1900-1994 yılları arasında yazılmış eserlerde) tesadüf ettiğimiz bir kaç yapı üzerinde durmak istiyoruz. Bunlardan ilk ikisi *-KAn bul- grubu*'na dahil olan *-KAn bulır idé* ve *-KAn bulgan iken* şekilleridir. Sonuncusu ise *-DI bul- grubu* adı altında bir *6. gurup* olarak da tasnif edilebilecek olan ve metinlerde tek bir örneğine tesadüf ettiğimiz *-DI bula* şeklindedir:

-KAn bulır idé:

Tumaşeva (1986:63-72) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993: 126-133) yer verilmeyen *-KAn bulır idé* yapısı örneklerden anlaşılacağı üzere yan cümlesi karşıtlama veya olmayası şart cümleleri (Banguoğlu 1990:550, 573) şeklinde görülen cümlelerde baş cümle yüklemi hâlinde geçmişe yönelik *ihtimal*, *farzetme* anlam renkleriyle sonuç yargısı olarak kullanılmaktadır:

Zanıñça ahırğı perde -netice perdesén töşériwge karaganda, ewwelgé perde töşérelgen bulsa, küp urınlı bulgan bulır idé. FEE/97

Kanaatimce bu son perde, kapanış perdesi yapılacağına, bir önceki perde kapanış perdesi yapılırsa, çok daha yerinde olmuş olurdu.

Bélgen bulsam ağaç töbéndegé tégé iskemiye de utırıp kına torgan bulır idém... **TC/184**

Bilmiş olsam ağacın dibindeki öbür iskemlede oturmuş olurdum...

Zaten aşağıdaki gibi örneklerde de ihtimal anlamı cümlede *belki* kelimesi ile de teyid edilmektedir.

Lapas yanınnan uzganda, küzeme iké késé çağıldı. Belki igtibar itmiçe uzıp ta kitken bulır idém, lekin karañgilana töşken lapas içende bérewnéñ bagana töbéne seyér géne çügelep uturuwı miné tuktata kaldı.

CK/144

Ahırın yanından geçerken gözüme iki kişi takıldı. Belki itibar etmeden geçip gitmiş olurdum, lakin hafiften karanlığa gömülüvermiş ahır içinde birinin direğin dibine tuhaf bir şekilde çökeliş oturuşu beni durdurdu.

–KAn bulgan iken:

Metinlerde iki örneği ile karşılaştığımız, Tumaşeva (1986:63-72) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993:126-133) ise zikredilmeyen bu yapının birinci örneğinde ihtimalle birlikte geçmişte müdahalesi imkansız statik bir hâl, ikincisinde ise yine ihtimalle birlikte sonradan farkına varılan bir duruma işaret ettiği görülür.

Korbangali abzıy indeşmiçe-tınmıyça ene şul turda uylanıp uturgan bulgan iken. **CKS/322**

Korbangali ağabey derin bir sessizliğe dalarak işte bu mesele hakkında düşünüp durmaktaymış,

Tagın bir késé kalgan bulgan iken. İndé böténeséne kul sélterge wakıt jitte dip torganda, kara köyép yatkan öy urını tiresén uratıp, elle kaydan, kulına sabı köye başlagan miltık totkan Sefergali kilép çıktı. **CKS/83**

(Meğer) Daha bir kişi kalmışmış (kalmış galiba). Şimdi hepsi, elleri temizleme vakti geldi, derken; kömür olan evin etrafından bir yerden dolaşarak elinde sapı yanmaya başlamış tüfekte Sefergali çıkageldi.

–DI bula yapısı:

Tumaşeva (1986:63-72) ve Tatarskaya Grammatika'da (TG II 1993: 126-133) zikredilmeyen ve yukarıdaki grupların dışında yer alan, bizim ise metinlerde tek bir örneğine tesadüf ettiğimiz *-DI bula* (Ttü.: *-mİştIr*) yapısı mevcuttur ki bunu bir **6. gurup (-DI bul- gurubu)** olarak saymak da mümkündür.

Metinlerde karşılaştığımız mevcut tek örneği vasıtasıyla bu yapı hakkında söyleyebileceğimiz şey birleşikteki *bula* şeklinin ("*mecmuga halis edebi bula. FEE/197*" "*mecmua tam olarak edebidir*" vb.) Ttü.'nde *-Dır* bildirme ekiyle örtüşen bir işleve sahip olduğudur. *bula*'nın bu kullanılışı Türkiye Türkçesinde *kendileri müdürümüz olurlar* şeklinde de örnekendirilebilir. Böylece *-DI bula*'nın kuvvetli ihtimal, kat'î haber bildiren *-mİştIr / mİş oluyor* yapısının bildirdiği anlatıma eş olduğunu da söylemek mümkündür:

Şul arada İsak kilép kerdé. Anıñ bér kulında çilek bar idé; kitérép şuni östel urtasına kuydı. Dimek, ul yaktan bulgan ömétel de buşka çıkmadı bula. ŞKA/204

O sırada içeriye İshak geldi. Onun bir elinde kova vardı; getirip onu masanın ortasına koydu. Demek ki o taraftan da ümitler boşa *çıkمامıştı / çıkمامış oluyor*.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

- Banguoğlu (1990) Tahsin, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara.
 Gabain (1988) A. Von, *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), TTK Yay., Ankara.
 Gürsoy-Naskali (1997) Emine, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay. 667, Ankara.
 Hangildin (1959) V. N., *Tatar Télé Grammatikası*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.
 Iskakov (1991) Ahmedi, *Kazirgi Kazak Tili, Ana Tili*, Almatı.
 Korkmaz (2003) Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay., Ankara.

- Mayemerova 2004 Ainur, “Kazak Türkçesinde Fiil + Sıfat-Fiil Ekleri + Bol- Yardımcı Fiili Kuruluşundaki Tasvir Fiilleri”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, TDK Yay., Ankara.
- Tatarca-Türkçe Sözlük* Halil Açıkgoz, Dr. Rifkat Ahmetyanov, İnsan Neşriyatı, Kazan, 1997.
- TG II (1993) *Tatarskaya Grammatika, Morfologiya*, C. II, Ed. M.Z. Zakiyev, F.A.Ganiyev, Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo, Kazan.
- Tumaşeva (1986) D. G., *Tatarskiy Glagol*, İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.

Taranan Metin Kısaltmaları

- ŞKA** Şarif Kamal “Akçarlaklar” *Saylanma Eserler*, C: I, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1974, s. 158-220 (yazılış tarihi 1915)
- FEE** Fatih Emirhan, *Eserler*, C. IV, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1986 (yazılış tarihi 1907-1925)
- CKS** Fatih Hösni, *Ceyewlé Kéşé Sukmagı*, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1978 (yazılış tarihi 1945-57)
- CK** Emirhan Yeniki, “Ciz Kıñgıraw” *Ciz Kıñgıraw*, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1995, s. 108-147 (yazılış tarihi 1966)
- TC** Foat Sadriyev, *Tañ Cilé*, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1994 (yazılış tarihi 1994)